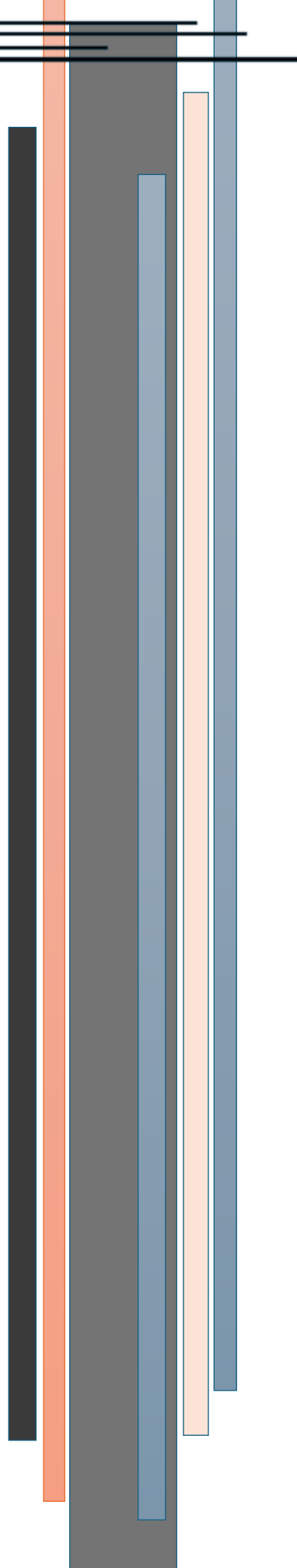

GJUHË SHQIPE DHE LETËRSI

Materiale mësimore për vitin e parë

Arsimi i gjimnazit

Përmbajtja

Fusha programore: *GJUHË DHE KOMUNIKIM*

RRETH GJUHËS SHQIPE

Shkenca e gjuhës

Gjuha shqipe në familjen e gjuhëve indoevropiane

Zhvillimit historik i gjuhës letrare shqipe

Fusha programore: *LETËRSI, TË SHPREHURIT DHE KRIJIMTARIA*

TEORIA E LETËRSISË

Arti dhe llojet e tij

Shkenca e letërsisë

Shkenca e gjuhës

Shkenca e gjuhës (linguistika), është shkenca që merret me studimin e gjuhës njerëzore – si funksionon gjuha, si është ndërtuar, si përdoret dhe si zhvillohet me kalimin e kohës. Ajo nuk merret vetëm me fjalët por edhe me rregullat dhe mënyrën se si njerëzit komunikojnë. Shkenca e gjuhës na shërben për të ruajtur dhe zhvilluar gjuhët, njëkohësisht është edhe e rëndësishme, sepse na ndihmon të kuptojmë si komunikojnë njerëzit.

Gjuha është një sistem që përbëhet nga tinguj, të cilët kur kombinohen në mënyrë të caktuar formojnë fjalë. Fjalët pastaj përdoren për të ndërtuar fjali. Ajo është një dukuri e ndërlikuar, prandaj ekzistojnë një varg disiplinash që e studiojnë atë. Gjuha shërben për të formësuar dhe komunikuar mendimet. Për ta plotësuar këtë rol, ajo ka një sistem shenjash që njerëzit të merren vesh mes tyre. Gjuha është mjeti kryesor i komunikimit mes njerëzve, ajo nuk është vetëm një sistem shenjash, por ura që lidh njerëzit me njëri-tjetrin. Është mjeti më i fuqishëm i njeriut për të ndërtuar botën shoqërore, kulturore dhe shpirtërore.

Komunikimi është procesi përmes të cilit një person i përcjell një informacion një personi tjetër ose një grupi personash. Komunikimi nis në familje por zhvillohet gjatë edukimit shkollor. Njerëzit komunikojnë ndërmjet tyre në mënyra të ndryshme: duke folur, duke shkruar, me gjeeste, mimikë, shenja ose duke i kombinuar të gjitha këto. Komunikimi është një ndër veçoritë më të rëndësishme të njeriut me anë të të cilit shkëmbehen dhe kuptohen informacionet midis njerëzve. Pra, ne çdo ditë marrin dhe japin informacione, të cilat na nevojiten në jetën tonë të përditshme. Disa nga këto informacione i marrim dhe i japim me ndihmën e sinjaleve të thjeshta, siç është për shembull drita e kuqe e semaforit, që do të thotë “*ndal*”, lëvizja e kokës lart-poshtë, që do të thotë “*pohim*”, apo drita rrotulluese e ndihmës së shpejtë, që do të thotë “hapni rrugën” ose që na bën të kuptojmë se bëhet fjalë për një rast urgjent. Por, mbi të gjitha duhet mbajtur në mend se çdo lloj i komunikimit arrihet vetëm atëherë kur pjesëmarrësit i interpretojnë shenjat në mënyrë të njëjtë. Nëse ky sistem shenjash, me anë të të cilit komunikojmë, shprehet nëpërmjet të folurit, atëherë kjo nënkupton që të dy palët duhet ta njohin atë gjuhë. Gjatë procesit të komunikimit ne zbatojmë një skemë të caktuar, ku kemi gjithmonë një **dërgues** i cili ka një mesazh dhe të cilin duhet ta përçojë te **marrësi**. Por, që mesazhi të përçohet me sukses, duhet të ekzistojë një **kod**, i cili mund të jetë mund të jetë një fjalë e shqiptuar apo e shkruar, një shenjë komunikacioni, një gjest ose ndonjë mënyrë tjetër e të shprehurit. Veç këtyre, duhet doemos të ekzistojë një kanal komunikimi, i cili ndodhet ndërmjet dërguesit të mesazhit dhe marrësit të mesazhit.

Komunikimi verbal është lloji i komunikimit me anë të gjuhës (të folur ose të shkruar), duke përdorur fjalë, fjali dhe rregulla gjuhësore për të shprehur mendime, ndjenja ose informacion, shembull, një bisedë me shokët, një letër ose një mesazh elektronik, një

ligjëratë apo mësim në klasë.

Komunikimi joverbal është një mënyrë tjetër e të shprehurit të mendimeve, ndjenjave dhe qëndrimeve pa përdorur fjalë. Shoqëron gjithmonë komunikimin verbal, por shpesh mund të ketë edhe më shumë ndikim se fjalët vetë. Format kryesore të komunikimit joverbal janë:

- **Mimika** (shprehjet e fytyrës) – Një buzëqeshje tregon gëzim ose mirësjellje, një vetull e ngritur mund të tregojë habi, kurde një fytyrë e vrejtur shpreh mërzitje apo zemërim etj.
- **Gjestet** (lëvizjet e duarve dhe trupit) – Ngritja e dorës për të marrë fjalën në klasë, tundja e dorës tregon pershëndetje, gisht i vendosur në buzë për heshtje etj.
- **Kontakti me sy** (shikimi) – një shikim i derjtpërdrejtë tregon siguri, vëmendje ose respekt, shmangja e syve mund të nënkuptojë turp ose mungesë interresi etj.
- **Qëndrimi** – Si qëndrojmë ose si ulemi jep një mesazh për gjendjen tonë, një trup i drejtë dhe i hapur tregon vetëbesim, ndërsa një trup i përkulur mund të tregojë pasiguri ose lodhje.
- **Toni i zërit** – edhe kur përdorim fjalë, mënyra si i themi ka peshë të madhe, një ton i lartë mund të tregojë ymërim, ndërsa një ton i qetë shpreh mirëkuptim.
- **Prekja** – një shtrëngim duarsh, një përqaftim apo një prekje mbi sup tregojnë respekt, ngrohtësi ose mbështetje emocionale.
- **Shenjat** - janë figura, shkrime apo vizatime që përdoren për të treguar ose për të na kujtuar diçka. Të tilla mund të jenë shenjat e komunikacionit që janë pjesë e rëndësishme e komunikimit joverbal, sepse ato përcjellin rregulla dhe paralajmërime për drejtuesit e mjeteve dhe për këmbësorët, pastaj shenjat e pikësimit, shenjat që përdoren në matematikë etj. Këto shenja kuptohen pa pasur nevojë të flasim.
- **Simbolet** - janë elementë që përfaqësojnë diçka në mënyrë indirekte, nëpërmjet një shoqërimi kulturor. Kuptimi i simbolit nuk është i qartë dhe kërkon njohuri paraprake për interpretimin e tij. Ata mund të jenë gjithashtu imazhe, ngjyra ose forma që përfaqësojnë diçka specifike. Për shembull: zemra e kuqe simbolizon dashurinë, emotikonet gjithashtu, paraqesin simbole të fuqishme sot në epokën digjitale. Dallimi kryesor midis shenjave dhe simboleve është se shenjat përfaqësojnë diçka drejtpërdrejt, ndërsa simbolet e bëjnë këtë në mënyrë indirekte. Me fjalë të tjera, shenjat nuk kërkojnë interpretim, ndërsa simbolet kërkojnë.
- **Sinjalet** - janë shenja të vendosura sipas një marrëveshjeje që japin udhëzime të qarta dhe që interpretohen njësoj nga të gjithë. Ato mund të jenë pamore apo zanore. Për shembull: Llamba e verdhë pulsuese e makinës tregon kthesën e makinës djathtas ose majtas, zëri i autoambulancës tregon një rast urgjent, zilja e shkollës tregon fillimin ose mbarimin e orës mësimore etj.

Në bazë të kësaj, kuptojmë se komunikimi joverbal shpreh emocione të sinqerta, që fjalët apo komunikimi verbal mund t'i fshehin. E bën komunikimin më të gjallë dhe më të kuptueshëm dhe mund të plotësojë, forcojë ose kundërshtojë fjalët që themi. Ky komunikim kuptohet shpesh edhe përtej gjuhëve, pra një buzëqeshje ose një gjest kuptohet kudo në botë.

Komunikimi njëkahësh – ndodh atëherë kur dërguesi dhe pranuesi i mesazhit kanë role të veçanta dhe me njëri tjetrin janë të pavarur. Kjo formë karakterizohet nga fakti se nuk ka informata kthyesë nga pranuesi te dërguesi i mesazhit. Për shembull, kur dëgjohen lajme në radio ose televizion.

Komunikimi i ndërsjellë - mundëson pranim të informatës kthyesë momentale, ofron mundësinë për të vendosur kontakte personale dhe nëpërmjet kësaj, informacione nga shenjat joverbale. Komunikimi ballë për ballë është forma më e pasur e komunikimit. Këtu përfshihen biseda joformale, prezantime gojore, intervista, fjalime dhe video-konferenca. Ky lloj komunikimi mundëson informata kthyesë të menjëhershme. Këtu përfshihen bisedat telefonike, letërkëmbimi nëpërmjet internetit, shkrimi i mesazheve përmes telefonit celular, etj. Në këtë lloj komunikimi, folësit duhet të flasin qartë në mënyrë që të kuptojnë mesazhin dhe të kthejnë përgjigje, pasi sinjalet joverbale mungojnë.

Fjalimi - është një formë tjetër e komunikimit me anë të të folurit para publikut, zakonisht me një përmbajtje të përgatitur më parë, për të dhënë një informacion apo për të treguar qëndrime dhe për të bindur dëgjuesin.

Funksionet e gjuhës

Funksionet e gjuhës lidhen me mënyrat se si ajo përdoret në komunikim dhe me rolin që luan në marrëdhënie mes njerëzyve. Studiues të ndryshëm i kanë përcaktuar në forma të ndryshme, por më e njohura është ndarja e Roman Jakobson-it. Sipas tij njihen disa funksione kryesore të gjuhës:

Funksioni referencial (informues) - ky funksion përdoret për të na dhënë informacion për diçka që na rrethon, ndodh ose ekziston. Për shembull: *Shfaqja do të fillojë në orën 12:00.*

Funksioni emotiv (shprehës) - shpreh ndjenjat, emocionet ose gjendjen e folësit. Për shembull: *O sa u gëzova!*

Funksioni konativ (thirrës) - përdoret për të nxitur dëgjuesin të bëjë diçka, për t'i dhënë urdhra, këshilla, kërkesa. Për shembull: *Mbylle derën! Eja këtu! Më jep pak ujë, të lutem!*

Funksioni fatik (kontakti) – shërben për të hapur, mbajtur ose mbyllur komunikimin. Për shembull: *Alo, më dëgjon?*

Funksioni poetik – lidhet me formën e bukur të shprehjes, përdoret në letërsi, poezi, këngë.

Funksioni metagjuhësor – përdoret për të shpjeguar vetë gjuhën, fjalët ose kuptimet.

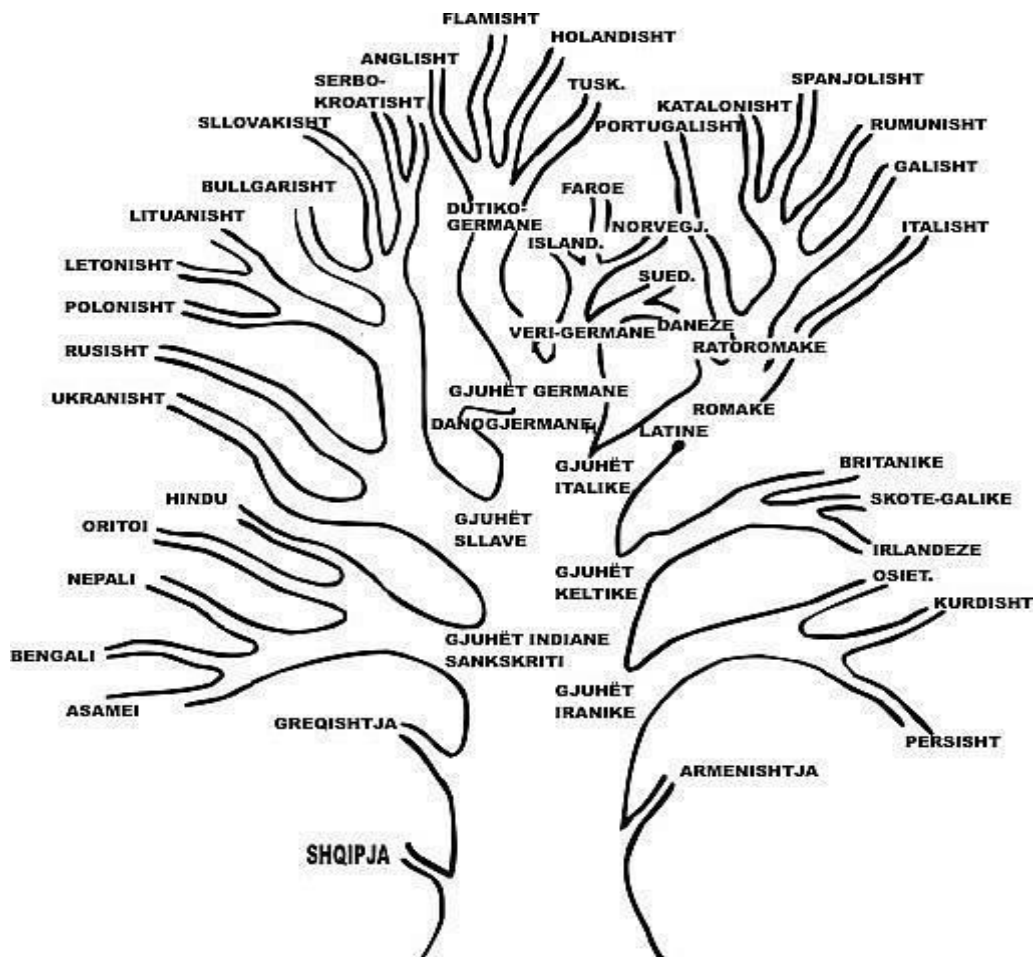
Metagjuha është gjuha që përdoret për të shpjeguar gjuhën vetë. Pra, kur ne flasim rreth fjalëve, rreth kuptimeve, rreth rregullave gramatikore apo rreth funksioneve të gjuhës, atëherë ne përdorim metagjuhën.

Diskutim

- Shpjegoni rëndësinë e gjuhës si mjet për komunikim dhe fuqinë e saj mbi mënyrat e tjera të komunikimit!
- Krahasoni dhe interpretoni veçoritë dhe funksionet e gjuhës!
- Jepni dhe ju shembuj të llojeve të ndryshme të komunikimit!
- Demonstroni disa nga llojet e komunikimit!
- Shpjegoni kuptimin e termit metagjuhë!

Gjuha shqipe në familjen e gjuhëve indoevropiane

Gjuhët indoevropiane

Gjuha indoevropiane përfshinë një grup të madh gjuhësh që ndajnë një orgjimë të përbashkët. Ajo shtrihet nga India deri në Evropë, duke përfshirë një gamë të gjërë dialektesh dhe variantesh.

Gjuha shqipe bën pjesë në familjen e gjuhëve indoevropiane, ku futen gjuhët indoiranike, greqishtja, gjuhët romane, gjuhët sllave, gjuhët gjermane, etj. Ajo formon një degë të veçantë në këtë familje gjuhësore dhe nuk ka ndonjë lidhje prejardhjeje me asnjërën prej gjuhëve të sotme indoevropiane. Përveç shqipes, greqishtja dhe armenishtja janë gjithashtu gjuhë të veçanta, secila më vete. Ndërsa, nga ana tjetër, flitet për grupe gjuhësh si grupi i gjuhëve sllave (*rusishtja, polonishtja, çekishtja, serbokroatishtja, bullgarishtja etj.*), grupi i gjuhëve romane (*italishtja, frëngjishtja, spanjishtja, rumanishtja etj.*), grupi i gjuhëve gjermanike (*gjermanishtja, anglishtja, danishtja, norvegjishtja, suedishtja etj.*) e të tjera. Kanë ngjashmëri dhe lidhje të shumta mes tyre, që tregon se këto gjuhë kanë një prejardhje të përbashkët.

Gjuha shqipe daton që nga periudha e vonë antike, duke evluar përmes ndikimeve të shumta kulturore dhe politike. Karakteri indoevropian i shqipes, përkatësia e saj në familjen gjuhësore indoevropiane, u arrit të përcaktohej e të vërtetohej që nga mesi i shekullit XIX, në sajë të studimeve të gjuhësisë historike krahasuese. Ishte sidomos merita e njerit prej themeluesve kryesorë të këtij drejtimi gjuhësor, dijetarit të njohur gjerman Franz Bopp, që vërtetoi me metoda shkencore përkatësinë e gjuhës shqipe në familjen gjuhësore indoevropiane. Franz Bopp i kushtoi këtij problemi një vepër të veçantë me titull *"Mbi shqipen në lidhjet e saj farefisnore"*, botuar në vitin 1854. Në ndarjen e gjuhëve indoevropiane në dy grupe: në gjuhë lindore ose satem dhe në gjuhë perëndimore ose kontum, shqipja shkon me gjuhët lindore (satem), bashkë me gjuhët indoiranike, gjuhët balto-sllave dhe me armenishten.

Veçoritë e gjuhës standarde shqipe:

- Një ndër veçoritë e gjuhës shqipe është alfabeti latin me 36 shkronja.
- Është gjuhë sintetike (shumë kuptime që shprehen me mbaresë fjalësh)
- Ka një sistem të pasur foljor me shumë kohë dhe mënyra.
- Ka rasat gramatikore të emrit dhe mbiemrit (emërore, gjinore, dhanore, kallëzore, rrjedhore)
- Ka një fjalor të pasur, me fjalë autoktone dhe huazime nga gjuhë të ndryshme (latinishtia, greqishtia, turqishtia, sllavishtia, italishtia)

Dallimet e shqipes me gjuhët e tjera indoevropiane:

- Shqipja është gjuhë origjinale, me degë më vete, ndryshe nga gjuhët romane, gjermanike apo sllve.
- Morfologjia: ka ruajtur rasat, ndryshe nga anglishtja dhe gjuhët e tjera moderne që i kanë humbur.
- Fonetikë e veçantë: ka tinguj unikë (ë, y, q, gj, rr, ll).
- Fjalori: ka shtresë të lashtë autoktone që nuk gjendet në gjuhë të tjera.

Diskutim

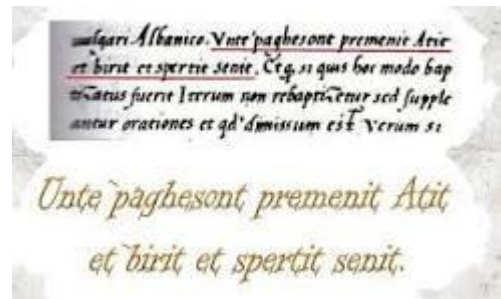
- Shpjegoni prejardhjen e gjuhës shqipe si degë e veçantë në familjen e gjuhëve indoevropiane.
- Shpjegoni dhe identifikoni veçoritë e gjuhës standarde shqipe, si dhe afërsitë dhe dallimet e saj me gjuhët e tjera indoevropiane.

Zhvillimit historik i gjuhës letrare shqipe

Periudha parahistorike: Kjo periudhë fillon me shfaqjen e njeriut dhe zgjat deri në shpikjen e shkrimit. Për shkak të mungesës së burimeve të shkruara, njohuritë tona për parahistorinë mbështeten kryesisht në gjetjet arkeologjike, si mbetjet e objekteve, mjeteve, dhe strukturave. Të vetmet shenja nga gjetjet arkeologjike gjenden në muret e shpellave të banuara nga njerëzit parahistorikë. Ato ishin shkrime ideografike, pra figura të thjeshta e të zakonshme të skenave të gjuetisë apo të riteve të magjisë. Këto figura quhen ideograma. Parahistoria ndahet më tej në paleolitik (epoka e vjetër e gurit), neolitik (epoka e re e gurit), dhe epokën e bronzit dhe hekurit.

Periudha historike: Historia e njerëzimit fillon atëherë, kur ajo fillon të shkruhet, d.m.th. kur fillon rregjistrimi i shkruar, pra kur fillojnë dokumentet e shkruara, të quajtura shkrimet e para. Gjuha shqipe edhe pse është një nga gjuhët e lashta të Ballkanit, me shkrim është e dokumentuar mjaft vonë, në shekullin XV.

“Formula e pagëzimit” (1462) - është dokumenti i parë i shkruar në gjuhën shqipe. Është një fjali e shkurtër: *“Unë të pagëzoj në emër të Atit, e të Birit e të Shpirtit Shenjt”*. (*“Unte paghesont premenit Atit et birit et spertit senit”*) e shkruar nga Kryepeshkopi i Durrësit Pal Engjëlli, bashkëpunëtor i ngushtë i Skënderbeut.

I zbuluar në vitin 1915 nga Nikolla Jorga në Arkivin e Vatikanit, është dëshmia më e vjetër e ruajtur në gjuhën shqipe. Për shkak të jetesës së vështirë në zonat malore dhe mungesës së klerikëve, kjo formulë u hartua që prindërit të pagëzonin vetë fëmijët. Është shkruar në gegërisht, me alfabetin latin. Ky dokument shënon jo vetëm fillimin e periudhës së shqipes së shkruar, por edhe përdorimin e parë të shqipes në ritualet fetare.

"Fjalorthi i Arnold von Harfit" (1497) - i hartuar nga një udhëtar gjerman që vizitoi brigjet shqiptare në vitin 1497. Ai përfshiu 26 fjalë, 8 shprehje, si dhe numrat nga një deri në dhjetë, 100 dhe 1000 – të gjitha të përkthyer në gjermanisht. Kjo dëshmi tregon përdorimin e gjuhës shqipe të folur në jetën e përditshme.

Më saktësisht, bëhet fjalë për një ditar udhëtimi, ku autori kishte përpiluar një fjalor të vogël që ne e quajmë *Fjalorth shqip-gjermanisht*, me fjalë dhe shprehje që i kishte mbledhur gjatë qëndrimit në trojet shqiptare dhe t'i mbajtur mend më mirë, pranë fjalës shqipe shënoi edhe atë gjermane. Edhe ky dokument ka rëndësi të veçantë për gjuhësinë sepse vërteton veçoritë e dialektit të veriut.

"Perikopeja e Ungjillit të Pashkëve" (shek. XIV)

-një tjetër dokument nga dëshmitë më të hershme të shkrimit të gjuhës shqipe, që daton rreth shekullit XIV-XV, i gjetur në një dorëshkrim në gjuhën greke, në Bibliotekën Ambroziane të Milanos.

Pri s(h)in Matthæ / ungjil, anagnotme - + Eoangjil s(h)inti: e premtie e madhe.

I me nesër që është er(r), që është me - e premtie, u mbilodhi e priftëri edhe Farisei, e thenë Pilato: / Zot, e kuituam se ai u plan edhe kur që ngjall(l) / e dhe se pre tre ditë përliremi. Urdhur / as(h)tu, ngjell(l)si Zot, t'u mbil(l)etë var(r)i mos po he e vini nate, e avtë mathtë e vjedhin; / atë pra thon lausi se u ngre së vdekur e is(h)ti ma heqi së prapa <1> e heqi së para. / Pra tha Pilati: Keni kusodhi, prin t'e mbil(l)ë / var(r)ën e, si e pat, sfragjime me gurin me t' / gjithë kusodhie. + S(h)am vjet, Zoti nun.

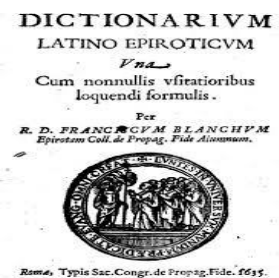
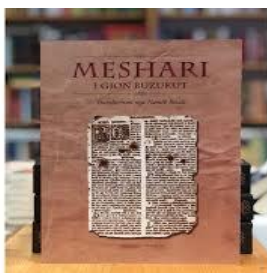
Transkriptimi në shqip i Perikopea të shekullit XIII - XIV

Fjala "perikope" do të thotë një pjesë e shkëputur nga një tekst më i madh, në këtë rast një fragment i Ungjillit të Shën Mateut. Ky shkrim ka rëndësi të veçantë, pasi vërteton se gjuha shqipe në shekullin e XIV, shkruhej në dy dialektet kryesore dhe me dy alfabetë, latin dhe grek, më saktë, dëshmohej se kultura arbërore dhe jeta shpirtërore konfesionale e popullit tonë, ishte nën ndikimin e kultures latine-katolike dhe asaj bizantine-ortodokse.

Periudha e re- (nga shkrimet e para deri në ditët e sotme): Rruga dhe fati i zanafillës dhe i zhvillimit të gjuhës shqipe në përgjithësi, si dhe i gjuhës letrare në veçanti, ndonëse shekuj me radhë nën zgjedhën e robërive të njëpasnjëshme, ka pasur një ecuri të veçantë. Populli ynë gjatë shekujve ka ruajtur individualitetin dhe identitetin e tij kombëtar me anë të asaj që ka krijuar vepra të ndryshme. Rruga e zhvillimit të gjuhës letrare shqipe ka kaluar në periudha të ndryshme, duke pasur një ndikim të theksuar në historinë tone, që njihet më së miri si **Periudha parakombëtare dhe Periudha kombëtare** (nga viti 1860 e gjer më sot).

- **Periudha parakombëtare** (shek. XV, XVI-1860) - Kjo periudhë përbën në vetvete etapën e formimit të gjuhës shqipe si gjuhë e përgjithshme e popullit ose si gjuhë e kombit shqiptar. Ajo shkruhej në vepra kryesisht me karakter fetar të cilat përbëjnë edhe monumentet e para gjuhësore të shqipes së shkruar. Kjo periudhë fillon me **Mesharin e Gjon Buzukut** (1555) si vepër e parë e plotë e shkruar në gjuhën shqipe dhe me **Lekë Matrëngë** me veprën "*E mbsueme e krishterë*" (1592), e më vonë me veprat e tyre vijojnë **Pjetër Budi**, **Frang Bardhi**, **Pjetër Bogdadni**, **Jul Variboba** etj.

Kjo periudhë quhet parakombëtare sepse gjuha shqipe ende nuk kishte marrë rolin e gjuhës së unitetit kombëtar, por përgatiti terrenin për periudhën kombëtare, kur gjuha u bë mjet i lëvizjes politike dhe kulturore.

- **Periudha kombëtare** (nga 1860 e gjer më sot) – Kjo periudhë përfshinë zanafillën e Rilindjes Kombëtare dhe përpjekjet që rilindësit dhanë për pasurimin e gjuhës shqipe si dhe pastrimin e saj nga huazimet e tepërta. Hapi i parë i kalimit nga Periudha parakombëtar në Periudhën kombëtare mund të merret “*Evetari*” i **Naum Veqilharxhit**, që është abetarja e parë e gjuhës shqipe, botuar për herë të parë në vitin 1844. Ky dokument është konsideruar si manifesti i parë i lëvizjes sonë kombëtare,

Kjo periudhë mund të ndahet në tri etapa, edhe atë:

- I. prej 1860 gjer në shaplljen e Pavarësisë- (1860-1912);
- II. prej 1912 gjer në çlirimin e vendit (1912-1944);
- III. prej çlirimit (1944) gjer më sot.

Etapa e parë e gjuhës letrare kombëtare karakterizohet me qëllime përparimtare të Rilindjes Kombëtare, me përpjekje që të krijohet një gjuhë e njësuar, kështu që shkrimet shqipe t'i shërbenin kombit. Pas shumë përpjekjesh, u përcaktua edhe alfabeti unik i gjuhës shqipe në Kongresin historik të Manastirit (**Kongresi i Alfabetit-1908**). Brenda kësaj kohe, gjithashtu, u hartuan edhe disa gramatika të gjuhës shqipe përpos disa te huajave, edhe nga autorët shqiptarë, si: **Dhimitër Kamarda** (në italishte), **Kostandin Kristoforidhi** (në greqishte), **Sami Frashëri** (në gjuhën shqipe), **Pashko Vasa** (në frengjishte) etj. **Kostandin Kristoforidhi**, në atë kohë, hartoi edhe “*Fjalorin shqip-greqisht*” që u botua më 1904 dhe bashkë me veprën “*Fjalori i ri i shqipes*” nga Shoqëria “*Bashkimi*” e botuar më 1908, u bënë mbështetjet e fortë për zhvillimin e mëtejshëm të gjuhës letrare shqipe.

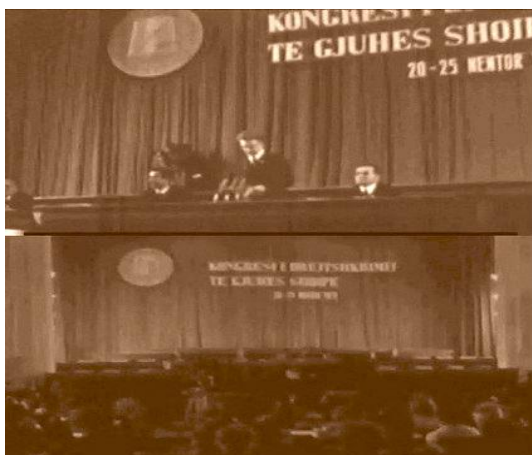
Etapa e dytë. Në këtë etapë gjuha jonë letrare zë të zhvillohet e të pasurohet tani brenda shtetit të pavarur shqiptar (1912-1939). Ajo tashmë zë të bëhet armë e forcimit dhe zhvillimit të shtetit shqiptar, bën një hap të madh përpara, donëse me shumë peripeci e pengesa, megjë shteti ishte në duart e fedoborgjezëve. Forcat përparimtare intelektuale bënë përpjekje e punë të mëdha në këtë drejtim: Formuan *Komisinë Letrare të Shkodrës* (1916), mbajtën *Kongresin e arsimtarëve të Lushnjës* (1920). Në këtë menyrë përpjekje gjithnjë e më të mëdha për zgjedhjen e çështjes së gjuhës letrare - për lëvrimin, pasurimin dhe njësimin e saj. Procesin e formimit, të njësimit, të shqipes letrare e pengoi edhe pushtimi i okupatorëve italianë e gjermanë.

Etapa e tretë dhe përfundimtare e njësimit të gjuhës letrare shqipe dhe të drejtshkrimit të saj zë fill me çlirimin nga regjimet antipopullore e posaçërisht nga okupimi italiano-gjerman, atëherë kur populli punonjës e mori pushtetin dhe mjetet e prodhimit në duart e veta

Me gjithë kushtet e vështira e të pasluftës, fillojnë të krijohen kushte të reja, të lira, pa pengesa, për njësimin e gjuhës letrare dhe të drejtshkrimit të saj. Revolucioni popullor, sistemi socialist, me përmbyshjen e së vjetrës antikombëtare, dhe me ndryshimin rrënjësor të mardhënieve ekonomike-shoqërore, hapin shtigje e perspektiva të reja në të gjitha fushat e jetës. Në të gjithë vendin hapen edhe institute, shkolla të larta pedagogjike, univerzitet, e në fund edhe Akademia e Shkencave dhe e Arteve. Veprimataria botuese dita-ditës merr hov të madh ku botohen libra të ndryshëm.

Kjo dinamikë e madhe e zhvillimit të popullit tonë në të gjitha sferat e jetës bëri që procesi i bashkëveprimit të të dy varianteve letrare, të të dy dialekteve, të shpejtohet, për të cilën gjë mbahen konferenca e konsulta gjuhëtarësh, letrarësh e dashamirësh të gjuhës së shkruar shqipe për afrimin dhe për njësimin e gjuhës e të drejtshkrimit. Të gjitha këto arritje të mëdha më në fund u kurorëzuan me vendimet e **Kongresit të Drejtshkrimit**, të mbajtur në Tiranë 1972. Drejtshkrimi i njësuar i sanksionoi trajtat normative dhe e ngriti gjuhën shqipe në nivelin e gjuhëve të tjera të zhvilluara letrare. Kështu edhe shqiptarët u bënë me një gjuhë dhe drejtshkrim të njësuar letrar siç vepruan shumë më herët edhe popujt e tjerë të kulturuar. Gjuha letrare shqipe, të cilën ndryshe e quajmë edhe standarde, është gjuhë e normuar, e organizuar në nivelin më të lartë e me mundësi jashtëzakonisht të mëdha të përgjithësimit gjuhësor, Ajo s'ka variante dhe nuk njeh kufij dialektorë apo të folmesh.

Diskutim

- Dalloni periudhën parahistorike!
- Krahasoni veçoritë e përgjithshme të dëshmive të periudhës parahistorike dhe të shkrimeve të para të periudhës historike të gjuhës Shqipe!
- Njihni etapat e zhvillimit të gjuhës letrare shqipe në periudhën e re!

Arti dhe llojet e tij

Arti është një nënndarje e madhe e kulturës, e përbërë nga shumë përpjekje dhe disiplina krijuese. Është një formë shprehjeje e individit dhe ndihmon në reflektimin e emocioneve, ideve dhe përvojave. Historia e artit shtrihet në mijra vjet, duke filluar nga atrefaktet prehistorike deri në lëvizjet bashkëkohore. Ky evolucion ka reflektuar ndryshimet kulturore, sociale dhe teknologjike në histori.

Arti luan një rol të rëndësishëm në shoqëri, për të reflektuar, provokuar mendimin dhe për të nxitur ndryshimin. Ai ndihmon në krijimin e identitetit kulturor dhe social të një kombi. Arti shërben edhe si mjet komunikimi përmes të cilit njerëzit shprehin mendimet dhe ndjenjat e tyre, përfshin emocione dhe ide duke tejkaluar barrierat e gjuhës dhe kulturës.

Artet ndahen në lloje të ndryshme të cilët më të rëndësishmët janë: arkitektura, skulptura, piktura, muzika, aktrimi, letërsia etj.

Arkitektura është arti i projektimit, i vendosjes dhe i zbulimit të ndërtesave ose veprave të tjera që kombinohet me funksionalitetin dhe estetikën. Arkitektura pasqyron ndikimin thelbësor të krijimit njerëzor në mjediset e ndërtuara. Ajo formëson hapësirat tona me struktura që përmbushin nevojat tona.

Skulptura është arti i krijimit të statujave, të busteve e të veprave të tjera artistike me vëllim, duke i gdhendur në mermer, në gur, në dru, në metal etj. Ajo shpreh formë dhe figurë, duke sjellë kështu një dimension të ri në art. Nëpërmjet skulpturës shpjegohën shumë ngjarje dhe procese sociale.

Piktura është arti i paraqitjes së sendeve, të natyrës, të njerëzve dhe të veprave të tyre etj., me anë të vijave e të ngjyrave mbi sipërfaqe zakonisht të sheshta. Është një nga format më të njohura të artit me stile të ndryshme si pikturë në vaj, akuaarel, pastel, secila me teknika të veçanta. Nëpërmjet pikturimit shprehen ndjenja të ndryshme si dhe ngjarje historiko – shoqërore.

Muzika si një formë arti, shpreh ndjenjat përmes tingujve dhe ritmeve. Ajo ndihmon në krijimin e atmosferave dhe transmetimin e emocioneve përmes kompozimeve të ndryshme. Muzika shqiptare, duke reflektuar transformimet sociale dhe kulturore ka kaluar përmes periudhash të ndryshme ku muzika popullore ka shërbyer si kanal për ruajtjen dhe zhvillimin e traditës sonë.

Aktrimi është art i shndërrimit të aktorit në një personazh, përmes gjesteve, fjalëve, mimikës dhe ndjenjës, pra është një formë e artit që kombinon aktrimin dhe dramatikën për të treguar ngjarje përmes performancës së gjallë. Aktrimi ka kaluar nga ritualet fetare të lashtësisë, në teatrin klasik, më pas në skenat realiste të shek. XIX dhe sot në kinematografinë e avancuar, duke mbetur gjithmonë një pasqyrë e shpirtit njerëzor.

Letërsia është një nga artet më të lashta dhe më të fuqishme që përdor gjuhën si mjet shprehjeje. Përmes saj krijohen vepra artistike që pasqyrojnë botën e brendshme të njeriut. Letërsia inspiron dhe provokon ndjenja dhe mendime të thella të shfaqura në poezi, në prozë, në dramë, në ese apo në tregime. Letërsia si art është një pasqyrë e shpirtit njerëzor dhe shoqërisë, një mënyrë për të kuptuar botën dhe vetveten, që vazhdon të jetë një nga mjetet më të fuqishme të komunikimit shpirtëror, duke tejkaluar kufijtë kombëtarë dhe gjuhësorë.

Diskutim

- Njihni llojet e arteve dhe shpjegoni se si ndryshon letërsia nga artet e tjera!

Shkenca e letërsisë

Gjatë zhvillimit të saj historik letërsinë e kanë përcjellë studime dhe shkrime të shumta e të llojllojshme. Në këto shkrime autorët e ndryshëm janë përpjekur ta definojnë dhe ta caktojnë karakterin (natyrën) e letërsisë, ta shpjegojnë rolin e saj dhe të analizojnë veprat letrare si të tillë. Shkenca që merret me studimin sistematik të letërsisë quhet **shkenca e letërsisë**. Meqë vepra letrare është një krijim specifik, ajo studiohet në forma dhe metoda të ndryshme. Objekt i shkencës së letërsisë, si një shkencë e veçantë, është vepra letrare, historia veçoritë e krijimit dhe vlerat artistike të saj.

Letërsia - si art, është një nga format e shprehjes së ndërgjegjes shoqërore, që e pasqyron jetën nëpërmjet figurave artistike të krijuara me anë të fjalës, duke shprehur qëndrime të caktuara. Ajo ka rëndësi të madhe në gjithë jetën shoqërore, por rëndësi të veçantë i kushtohet në arsim. Së pari, ajo ndihmon në ruajtjen dhe zhvillimin e gjuhës, kulturës dhe identitetit kombëtar, ku përmes veprave letrare, nxënësit lidhen me historinë, traditat dhe figurat kombëtare. Ndihmon në edukimin moral dhe shoqëror, sepse veprat përcjellin mesazhe etike dhe vlera njerëzore, që bën nxënësit të reflektojnë mbi jetën dhe të kuptojnë marrëdhëniet njerëzore. Zhvillimi gjuhësor është i pashmangshëm, pasi leximi pasuron fjalorin e nxënësve duke zhvilluar kështu edhe aftësinë e të shprehurit, zhvillimin e imagjinatës dhe mendimit kritik përmes analizës, interpretimit dhe krahasimit të veprave letrare.

Shkenca e letërsisë ndahet në tri degë të mëdha që njihen si: **teoria e letërsisë, historia e letërsisë dhe kritika letrare**.

Teoria e letërsisë - është degë e shkencës së letërsisë, e cila përmbledh në vete një varg rregullash e përgjithësimesh që i përkasin krijimtarisë letrare si dukuri kulturore, me përkufizimin e konceptit të saj dhe me shpjegimin e metodologjive e të teknikave të leximit, të interpretimit e të analizës së teksteve letrare. **Stilet dhe formacionet letrare**, gjithashtu janë objekt studimi të kësaj lënde gjatë analizës së një vepre letrare dhe interpretimit të saj. Nëpërmes të kësaj lënde studiohet **forma dhe përmbajtja** e një vepre si **tema, ideja, kompozicioni, fabula, syzheu, personazhi, tregimtari** etj. Gjithashtu ajo bën klasifikimin e letërsisë në **gjini dhe lloje letrare**, duke i veçuar një nga një **poezinë, prozën dhe dramën**.

Historia e letërsisë - është degë e shkencës së letërsisë e cila merret me studimin e letërsisë në rrjedhën e saj historike. Ajo studion letërsinë artistike në zhvillimin e saj të vazhdueshëm, duke filluar nga krijimtaria popullore (para shpikjes së shkrimit) deri te veprat letrare të ditëve tona. Ajo studion zhvillimin historik të letërsisë së një populli ose të një epoke. Në kuadër të saj studiohen shkrimtarët e veçantë dhe veprat e tyre, drejtimet letrare, orientimi i përgjithshëm shpirtëror në periudha të ndryshme. Detyra e historisë së letërsisë është shumë e madhe, sepse ajo e njeh popullin me **kulturën dhe zhvillimin** e saj, shpjegon **rrethanat historike, shoqërore, politike dhe ekonomike** në të cilat është krijuar letërsia, i shpjegon historikisht dukuritë dhe ndërrimet e **lëvizjeve letrare, drejtimeve dhe të shkollave letrare**, duke lujatur rolin e saj edukativ.

Kritika letrare - Është një degë e shkencës së letërsisë e cila merret me vlerësimin dhe gjykimin e vlerave letrare të veprës artistike. Ajo ka funksionin e ndërmjetësuesit mes lexuesit dhe veprës duke shprehurit gjykimin mbi veprën letrare, mbi cilësitë dhe të metat e veprës, krahas me arsyetimin e gjykimeve tona, prandaj, kritika letrare ndikon mbi autorët, mbi lexuesit edhe në formimin e opinioneve. Kritika letrare ka për detyrë ta vlerësojë vlerën e veprës letrare dhe të tregojë se ç'rëndësi ka ndonjë vepër në çastin kur ajo botohet dhe ç'ndikim do të ketë ajo në zhvillimin e mëtejshëm të letërsisë.

Disa lloje të kritikës letrare:

- **kritika stilistike** – si lloj i kritikës letrare është e lidhur ngushtë me stilin dhe stilistikën. Mbështetet në elemente stilistike të veprës letrare duke analizuar mënyrë se si është shkruar një tekst dhe jo vetëm përmbajtjen e tij, analizon zgjedhjen e fjalëve, ndërtimin e fjalive, figurat letrare, ngjyrimin emocional të gjuhës, individualitetin e autorit. Qëllimi i kritikës stilistike është të tregojë veçantinë e shkrimtarit përmes stilit, pra, çfarë e bën stilin e tij unik.
- **kritika estetike** - e studion veprën letrare në aspektin estetik dhe zbaton kriteret estetike në vlerësimin e saj. Kjo kritikë analizon bukurinë e gjuhës dhe harmoninë e saj, vlerën artistike të figurave letrare dhe përshkrimeve, shijen estetike që vepra përcjell te lexuesi dhe origjinalitetin e krijimit letrar. Pra, kritika estetike është një kritikë e të bukurës në letërsi. Ajo kërkon të ybulojë dhe të vlerësojë dimensionin artistic që e bën një vepër të ketë fuqi dhe jetëgjatësi letrare.
- **kritika impresioniste** – është lloj i kritikës letrare, e cila si kriter themelor për vlerësim e veprës letrare merr përshtypjen, impresionin të cilin e ngjall vepra. Detyra e kritikës impresioniste është të kumtojë përjetimin e veprës artistike dhe kritiku letrar shpesh duhet të mbështetet në mbresat që ngjall vepra letrare tek ai.
- **kritika biografike** - e shpjegon veprën letrare duke u mbështetur në biografinë e shkrimtarit. Ajo nis nga ideja se për të kuptuar thellë një vepër, duhet njohur edhe jetën personale, përvojat dhe rrethanat e krijuesit. Kritika biografike është kritikë që e sheh letërsinë si pasqyrim të jetës së autorit, duke e ndihmuar lexuesin të kuptojë se prapa çdo vepre fshihet një përvojë njerëzore.
- **kritika filozofike** – analizon veprën letrare duke u mbështetur në konceptet filozofike dhe idetë themelore që shfaqen në vepër, siç janë për shembull, çështja e ekzistencës njerëzore, absurdi, çëshjet mbi jetën, vdekjen, lirinë, dashurinë etj. Kritika filozofike studion edhe botëkuptimin filozofik të vetë autorit dhe mënyrën si shfaqet në veprën e tij, si dhe mesazhin universal që vepra bart për njeriun dhe shoqërinë. Kritika filozofike e sheh letërsinë jo vetëm si art i fjalës, por edhe si një udhëtim të mendimit, që lidhet me filozofinë dhe me kuptimin e jetës.

- **kritika gazetareske** - është formë specifike e kritikës letrare artistike e cila shkruhet nëpër gazetatat e ditore dhe në ato periodike letrare e kulturore, qofshin ato edhe në internet. Për nga forma e jashtme kritika gazetareske është pjesë e gazetarisë, respektivisht e gazetarisë letrare, kurse për nga esenca ajo është pjesë e letërsisë. Përcjell krijimtarinë letrare bashkëkohore dhe veprat e sapobotuara. Kritika gazetareske shkruhet për publikun e gjërë lexues/dëgjues, andaj duhet të jetë komunikative. Meqë publikohet në një kënd të caktuar dhe në një kohë të kufizuar mediatike, ajo mund të jetë shumë koncize, duke i potencuar vetëm ato që janë qenësore për një vepër letrare, anët pozitive apo të metat e veprës letrare.

Diskutim

- Përkufizoni nocionin *letërsi* dhe renditni karakteristikat themelore të saj!
- Njihni llojet e kritikës letrare dhe shpjegoni karakteristikat e tyre!

